

Клепак А. С.,
старший викладач кафедри суспільних наук
та методики їх викладання
Чернігівського обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського

НЕДРУКОВАНІ ЛИСТИ В. В. ТАРНОВСЬКОГО-МОЛОДШОГО ДО П. О. КУЛІША

Анотація. У статті на матеріалі неопублікованих листів В. В. Тарновського-молодшого до П. О. Куліша здійснено спробу відтворити широкий спектр взаємин двох громадських діячів.

Ключові слова: епістолярій, В. В. Тарновський-молодший, П. О. Куліш, національно-культурний процес, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, меценат, видавнича справа.

При детальному вивченні особистості будь-якого видатного громадсько-культурного чи політичного діяча не останнє місце займає його епістолярна спадщина. Адже приватний текст листів, на думку М. Х. Коцюбинської, немов «машини часу переносять тебе до живих людей, у вир минулих подій і почуттів. Перед очима постає своєрідний автопортрет або портрет автора, що його ми малюємо самі на основі реального не запрограмованого заздалегідь матеріалу, бачачи перед собою живе обличчя. Тут немає фальшу, лестощів, прикрашання — людина постає своїм еством, своєю «справжньою особистістю» [1, с. 19].

У світлі сказано вище, звернення до епістолярної спадщини В. В. Тарновського-молодшого, людини, яка увійшла в історію України як чернігівський меценат, благодійник, амбіційний поміщик, колекціонер, громадсько-політичний діяч, засновник Музею українських старожитностей у Чернігові, є цілком актуальною, науково обґрунтованою потребою історичного джерелознавства.

Листи Василя Васильовича за своїм характером досить різноманітні. Одні з них послідовно відтворюють його життєвий шлях з моменту навчання у приватному пансіоні Еннесси у Москві до початку активної громадсько-політичної діяльності у місцевих органах влади. Інші мають особистий характер, висвітлюють його естетичні погляди, переконання, переживання, успіхи та невдачі. Ще інші яскраво віддзеркалюють повсякденне життя дворянської садиби, національно-культурний процес та соціально-економічний розвиток другої половини ХІХ ст., погляди та діяльність різних верств тогочасного соціуму. Але всі вони мають неабияку цінність, адже дають змогу точніше вста-

новити цілий ряд дат у житті В. В. Тарновського-молодшого та докладніше висвітлити деякі моменти, пов'язані із його громадською діяльністю.

Не так давно директором Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМ України) Ю. Я. Кулінічем були опубліковані листи П. О. Куліша до В. В. Тарновського-молодшого, відшукані в особовому фонді відомого літературного критика, історика і культуролога В. П. Петрова. Дослідник звернув увагу на таку особливість: окреслюючи політичні і культурницькі погляди Пантелеймона Олександровича, Віктор Платонович обрав як предмет дослідження саме листи до Василя Васильовича [2, с. 36].

Справа у тому, що громадський діяч довгі роки фінансував видавничу справу П. О. Куліша. Фактично, саме завдяки власникам Качанівки, Панько Хуторний отримав змогу «... нарешті здійснити виплекані протягом багатьох років мрії українського «просвітительства» [3, с. 148–149]. Неодноразово письменник звертався до молодого Тарновського з приводу численних порад та допомоги у вирішенні проблем як суцього господарського характеру, для прикладу лист від 15 листопада 1855 р.: «При случае заезжайте в дом Мартынова для осведомления, поддерживается ли теплота в моей квартире. Когда привезут рояль (может быть, он уже отправлен), прошу Вас распорядиться, чтоб его вынул знающий человек из ящика и поставил в комнате. За все эти одолжения требуйте у меня, что хотите» [4, с. 40]. Так і питань, пов'язаних із творчою діяльністю: «...я прошу ссудить меня на время рукописью поэмы: «Кулишь у пекли». Готовлю ее к напечатанью в Женеве и хочу просмотреть, нет ли в вашем списке какойнибудь поправки, или прибавки» [5, с. 94].

За проханням Пантелеймона Олександровича Василь Васильович восени 1855 р. долучився до справи видання збірника «Южнорусских летописей», підготовлених фольклористом М. М. Білозерським [6, с. 114]. Публікація являла собою перший том багатотомного видання українського літописання і вміщала шість статей, відшуканих автором у рукописних збірниках ХVІІ — ХVІІІ ст.

Ці свідчення, що досі залишалися невиданими, розкривали важливі факти з історії Малоросії. З цього слідує, що багатий чернігівський поміщик-філантроп, який всіляко сприяв публікації цього твору, зробив вагомий особистий внесок у розробку джерельної бази української історії.

Після смерті етнографа, що сталась у 1897 р. В. В. Тарновський-молодший вирішив будь-що домогтися публікації Святого письма у перекладі П. О. Куліша. У грудні 1898 р. він, керуючись вищезгаданими мотивами, а може ще й просто покладаючись на власну інтуїцію, почав спілкуватися з Британським і Закордонним Біблійним товариством (British and Foreign Bible Society, 1804 р.), котре виявило великий інтерес до твору. У 1903 р. товариство здійснило видання першого повного перекладу Біблії українською літературною мовою у віденській друкарні А. Гольцгаузен під назвою «Святе Письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською». На звороті титульного аркуша вказувалося: «Переклад П. О. Куліша, І. С. Левицького і Др. І. Пулюя».

На привеликий жаль В. В. Тарновський-молодший так і не отримав можливості оцінити результати своїх старань: на перешкоді стала смерть. Але усі без винятку громадсько-політичні та культурно-освітні діячі другої половини XIX ст. ще довго пам'ятали обсяг виконаної ним роботи задля видання українського перекладу Біблії. Ось чому, напевно, листи обох кореспондентів починались із приязні та щирості: «Ой Василю Василю, Любая дитино!..», «Коханий земляче Василю Васильовичу!», «Юноша благий!..», «Коханий Паничу!..», «Шановній Добродію Пантелеймон Александрович», «Високоповажній і Шановній добродію...» [7; 8].

Пропонована розвідка містить листи громадсько-політичного діяча за 1896 р. у відповідь. Зрозуміло, що шість листів В. В. Тарновського-молодшого до П. О. Куліша замало для відтворення їх дружби, взаємоповаги, спільних інтересів та взаємних симпатій, однак йдеться тут не про кількість, а про їх зміст, який розкриває широкий спектр суспільно-культурних проблем тогочасного періоду.

Листи, відшукані в архівах Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ), подаємо без жодних змін і пропусків [8].

№ 1

Київ 1896, ноябр. 9

Шановній Добродію

Пантелеймонъ Александровичъ

Посылаю Вамъ копию зъ Вашего перевода на украинську мову «Каріалана» Шекспира і Кобзаря иллюстрированного Сластенымъ.

Паніи же Вашої, Шановній Александрі Михайловні, Киевськихъ ласощівъ. Нехай вкушае на здоровье.

Приїзжайте у купі хочъ разъ въ зиму до нас у Київъ, да конечно прямо до мене і попереді дайте вістку коли будете. Я вишлю на вокзалъ коней. Бувайте здорови і насъ не забывайте і хочъ рідко дайте вісточку про себе. Александрі Михайловні низенько поклонится.

Щиро прихильний до Васъ

Вас. Тарновський

Примітки:

...переводу на українську мову «Каріалана» Шекспира... — йдеться про твір В. Шекспіра «Коріолан». Наприкінці 70-х рр. XIX ст. П. О. Куліш запланував перекласти двадцять сім драм англійського драматурга. У Львові 1882 р. він підготував до друку книгу «Шекспірові твори. З мови британської мовою українською поперекладав Куліш», до другого тому якої ввійшла п'єса «Коріолан». Однак, твір був виданий не одразу, а лише у 1900 р. після суттєвих правок І. Я. Франка. Тож, скоріш за все мова йде про рукопис. (Гординський Я. А. Кулішеві переклади драм Шекспіра // Записки Наукового Товариства імени Шевченка. — Львів, 1928. — Т. CXLVIII. — С. 97).

...Кобзаря иллюстрированного Сластенымъ. — йдеться про поему Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», видану на початку 1886 р. у великому форматі In folio з ілюстраціями графіка О. Г. Сластіона у друкарні О. С. Суворіна у Петербурзі у кількості 3000 примірників (Шевченко Т. Г. Кобзарь. Гайдамаки. Издание иллюстрированное художником А. Г. Сластеномъ. К малорусскому тексту приложено переводъ Н. В. Гербеля. — СПб.: Типография А. С. Суворина, 1886. — 71 [4] с.: ил.).

Сластіон Опанас Георгійович (1855—1933) — український живописець, графік, архітектор, мистецтвознавець і етнограф. З 1906-го р. належав до гурту ілюстраторів київського «Шершня», згодом працював у багатьох українських видавництвах, зокрема в «Рідному краю» Олени Пчілки. Був одним із перших ілюстраторів творів Т. Г. Шевченка, створивши значну кількість ілюстрацій до «Кобзаря». Він також був одним із засновників українського архітектурного стилю, спроектував низку будинків земських шкіл, кредитово-кооперативних товариств, і заснував Миргородський історико-краєзнавчий музей.

...Шановній Александрі Михайловні... — йдеться про українську письменницю Олександрі Михайлівну Білозерську-Куліш (1828—1911). Писала оповідання з народного життя («П'яниця», «Хатнє лихо» та ін.) під псевдонімом Ганна Барвінок (ще один — А. Нечуй-Вітер). Після смерті

чоловіка постійно відчувала матеріальну та моральну підтримку з боку В. В. Тарновського-молодшого, а вона, у свою чергу, підтримувала плани мецената щодо майбутнього музею у Чернігові.

...до нас у Київ... — восени В. В. Тарновський-молодший перебирався із Качанівки у київське помешкання по вулиці Велика Володимирська (будинок № 42), до якого із 1876 р. щорічно вивозив свій музей для масового безкоштовного відвідування. Після продажу родового маєтку у 1897 р. колекціонер постійно проживав у Києві.

№ 2

*Високоповажній і Шановній добродію
Пантелемонъ Александровичъ!*

*Завтра въ субботу въ ранці къ 1-му часі
буду у Васъ въ Ганнинимъ Хуторі. Увечері од
Васъ іду въ Плиску, а тамъ у Київъ.*

Дуже буду радъ бачить Васъ і дорогу, шановну нашу Ганну Михайловну Барвинокъ, після 30^{ми} літъ що я небачивъ.

*До Васъ щиро прихильний
Вас. Т.*

1896

ноябрь 1

Примітки:

...буду у Васъ въ Ганнинимъ Хуторі. — маєток Білозерських-Кулішів на хуторі Мотронівка (нині частина с. Оленівка Борзнянського району Чернігівської області). Після загадкової пожежі у листопаді 1885 р. Мотронівка була перейменована на Ганнину пустинь (в честь Ганни Барвінок), а у 1897 р. отримала назву Кулішівка.

№ 3

Київъ 1896 дек. 2

*Высокошановный добродію
Пантелемонъ Александровичъ!*

Звиняйте що забарився зъ присилкою книжокъ. Ледве доставъ Шекспіра, Вашего перекладу. У мене бувъ та некакъ незнайду. Мабуть комунебудь давъ. Отце виписую зъ Львова два екземпляра. Одинъ собі а другий пришлю Вамъ якъ получу. Байрона для Александрі Михайловні посилаю. Бувъ у всіхъ книгарняхъ і тилькі найшовъ отъ се изданіе. Шкода тилькі що печать дуже дуже мілка. Погано для очей. Другого жъ изданія у Києві нема. Коли що виславъ не те що треба то пишіть, заране. Пришлю друге.

Спасибі Вамъ за гривню. Вона кажись дуже добра бо старінна. У мене тамъ есть та копія. Більше всего дякую шановну Вашу пані за рисунки Жемчужикова и за Вашъ підъ ним автографъ. Це якъ разъ годиться для Кулишевской съ автографомъ витрины.

Дуже дякую Вамъ за автографы «Пачтеной кобзы, гарной рукописі»

Якъ що треба достать зъ Киева, то будьте ласкави пишіть. Заразъ вишлю.

Бувайте здорови. Низенько кланяйтесь Александрі Михайловні.

*Щиро прихильний до Васъ
Вас. Т.*

Р. С. Будьте ласкаві напишіть до Черненка і запитайте его нащотъ гравированихъ достокъ Шевченка. Ябъ їхъ хотівъ купитъ въ свій музей.

Примітки:

Байрона для Александрі Михайловні посилаю. — мова йде про одну із книг англійського поета Джорджа Гордана Байрона (1788—1824), яку П. О. Куліш просив прислати В. В. Тарновського-молодшого для своєї дружини у листі від 16 листопада 1896 р. (Письма П. А. Кулиша к В. В. Тарновскому-сыну (1857—1897) // Киевская старина. — 1899. — С. 93).

Спасибі Вамъ за гривню. — мідний змійовик («Ганнопустинська гривня»), знайдений в кінці XIX ст. біля сучасного с. Оленівка Борзнянського району. Дарунок О. М. Куліш. Це перша із встановлених копій «Чернігівської гривні», відлита по тій же формі.

...*Жемчужикова...* — Лев Михайлович Жемчужников (1828—1912) — український і російський художник, фольклорист, брат поета, сатирика і гумориста О. М. Жемчужникова і поета В. М. Жемчужникова. У 1852—1956 рр. жив в Україні, збирав фольклор, предмети побуту, робив етнографічні замальовки. Найвідоміші твори, присвячені Україні: картини «Кобзар на шляху» (1854 р.), «Лірник у хаті» (1857 р.), «Козак іде на Січ» (1857 р.); графіка «Жниця» (1851 р.), «Козак у степу» (1853 р.), «Покинута» (1860 р.). Автор книги «Мої спогади з минулого».

...*для Кулишевской съ автографомъ витрины.* — з 1896 р. Тарновським було започатковано зібрання рукописної спадщини фольклориста, який виявив бажання передати свої речі у музей.

...*дякую Вамъ за автографы «Пачтеной кобзы, гарной рукописі».* — можливо, мова йде про рукопис поетичної збірки «Позичена кобза: Переспіви чужоземних співів, яку Куліш підготував до друку наприкінці свого життя. Вона вийшла в Женеві 1897 р., вже після його смерті.

...*Черненка...* — йдеться про гарнізонного інженера-архітектора, активного діяча української громади у Петербурзі Федора Івановича Черненка (1818—1876). Йому було передано на збереження бібліотеку Т. Г. Шевченка, яка, на жаль, зникла після смерті підпоручника.

...*Шевченка.* — Тарас Григорович Шевченко (1814—1861) — український поет, письменник,

художник, громадсько-політичний діяч. Чернігівський філантроп збирав все, що так чи інакше стосувалось життя і творчості Кобзаря. Масив матеріалів поділених на кілька відділів: автографи, офорти, художні твори, мемуари, книги з бібліотеки та інші особисті речі, які належали Кобзарю, і могли розкрити різні аспекти його біографії, збереглись лише завдяки невтомній роботі збирача.

...в свій музей. — мається на увазі Музей українських старожитностей, який колекціонер збирав все своє життя, і, який був відкритий для огляду у 1902 р. у Чернігові після його смерті.

№ 4

Київ, 1896. Декаб. 7

Шлю Вам, Высокошановній добродію Пантелеймонъ Александровичъ, автографъ Вашего «Куліша у Пеклі». Для Александрі Михайловні Байрона давно виславъ. Кланяйтесь ей низенько.

За присланню медаль дякувавъ Васъ и тепер ще більше дякую. Вона украсила мій музей, бо вона оригіналъ. Така есть у Эрмітажі золота а у мене теперечки есть мідна, а все такі оригінальна. Посилаю снимокъ съ такої медалі. Подаруйте его Вашій Хуторній дівчині. Нехай носить замість личмана. Медаль Ваша ніщо инше якъ «Черниговська гривня Змієвікъ а моя копія звеі. На змієвікі надписи кажись греческі.

Треба дати Антоновичу прочитати. Будте ласкави добродію напишіть мені записочку де вона найдена у Вас і якъ. Чи виорана, чи викопана і наякий глибокі. Це треба записати въ каталозі.

Бувайте здорові! Пишіть що треба а я буду висилати. Цілую Вас і ручку у Вашої пані.

Щиро прихильний до Васъ

Вас. Т.

Примітки:

...автографъ Вашего «Куліша у Пеклі». — поема написана у період 90-х рр. XIX ст., коли Куліш зіткнувся із жорстокою критикою з боку сучасників. У відповідь на це він вигадав автора на ім'я Панько Небруха і написав твір, поправки до якого попросив внести Тарновського-молодшого.

...Антоновичу... — мова йде про українського історика, археолога, етнографа, співорганізатора Київської Громади Володимира Боніфатійовича Антоновича (1830—1908).

№ 5

Київ 1896. Декабрь 10

Высокошановній Добродію

Пантелеймонъ Александровичъ!

Зновъ прийміть одъ мене велику дяку за присланні мені дорогі Ваши автографи.

Небійтесь вони зъ хати моєї не вийдуть и въ мене не пропадуть.

Коли я бувъ у Васъ въ Хуторі, Ви мені казали що хтось Вамъ, кажись зъ Полтави, писавъ про літографни доскі Шевченка і хотівъ їх продати, і я прохавъ Васъ написати ему щоби приславъ. Кажись що Черненко, сынъ Черненка що бувъ въ Петербургській громаді. Якъ згадаєте, то прошу Васъ ему написати, бо я ихъ дуже хотівъ би купити.

Низенькій поклонъ Александрі Михайловні. Будте здорові.

Серцемъ прихильний до Васъ

Вас. Т.

Примітки:

Небійтесь вони зъ хати моєї не вийдуть и въ мене не пропадуть. — у телеграмі П. О. Куліша від 5 грудня 1896 р. звучить чітке прохання: «не випускати за порог нашого музею і місцепребывання ні одного листа моїх автографів ні для кого і ні для чого» (Письма П. А. Куліша к В. В. Тарновскому-сыну. — С. 95).

...Черненко, сынъ Черненка... — Федір Іванович Черненко (докладніше у примітках листа № 3).

...въ Петербургській громаді. — одна із перших українських громад, яка виникла у 1858 р. Її членами були Т. Г. Шевченко, В. М. Білозерський, П. О. Куліш, М. І. Костомаров, брати Лазаревські, Ф. І. Черненко, О. Ф. Кістяківський, Г. С. Вашкевич та інші. Головним внеском Петербурзької громади у розвиток українського народницького руху, окрім всього іншого, було видання літературно-наукового місячника «Основа».

№ 6

Київ, 1896. Декаб. 30

Высокошановній Добродію

Пантелеймонъ Александровичъ

Першъ усього пошли Боже гарненько Вамъ у купі зъ Вашою шановною Александрою Михайловною зустріть гарненько Новий годъ.

Посилаю Вамъ те що Ви хотіли. Коли не угодивъ то пишіть, пришлю друге. Переводу на французьку мову нема.

Бувайте здорові. Цілую ручку у Вашей пані, що Ви лиший разъ і зробить і цілую Васъ гарненько.

Щиро прихильний до Васъ

Вас. Т.

Р. S. Пишу мало бо треба заразъ лізти у ванну і боюсь опізниться зъ поштою, бо завтра не піде.

Примітки:

Посилаю Вамъ те що Ви хотіли. — можливо, мова йде про перший том «Таухницевого видання Байрона». Лист П. О. Куліша від 21 грудня 1896 р.

Література:

1. Коцюбинська М. Х. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість / М. Х. Коцюбинська. — К.: Дух і Літера, 2009. — 584 с.; портр. — Серія: Бібліотека Шевченківського комітету.
2. Кулініч Ю. Я. Листи П. О. Куліша до В. В. Тарновського-молодшого (з епістолярного зібрання Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України) / Ю. Я. Кулініч // Скарбниця української культури: зб. наук. пр.; Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського, Чернігівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. — Чернігів: Сіверянська думка, 2002. — Вип. 3. — С. 36–39.
3. Петров В. Теорія культурництва у Кулішовому листуванні р.1856–57 / В. Петров // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — 1927. — Кн. 15. — С. 146–165.
4. Пиріг М. Пантелеймон Куліш і Василь Тарновський-молодший: штрихи до взаємин / М. Пиріг, О. Михайлов // Скарбниця української культури: зб. наук. пр.; Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського, Чернігівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. — Чернігів: Сіверянська думка, 2002. — Вип. 3. — С. 40–44.
5. Письма П. А. Кулиша к В. В. Тарновскому-сыну (1857–1897) // Киевская старина. — 1899. — №1. — Т. 64. — январь. — С. 81–100.
6. Кравченко О. О. Життя, віддане просвітництву (Праця і творча діяльність Пантелеймона Куліша): монографія / О. О. Кравченко. — Умань: РВЦ «Софія», 2009. — 340 с.
7. ЦДАМЛМ України. — Ф. 243. — Оп. 1. — Спр. 211 Листи Куліша П. О. до Тарновського В. В. (рукописна копія). 1850–1896 р., 80 [67 док.] арк.
8. ІР НБУВ. — Ф. І. — Шифр 29824–29829 Тарновський В. [] [] [Кулішу Пантелеймону Александровичу]. Листи. 1 нояб[ря] 1896 з [] в []. — 1 арк.; 9 нояб[ря] 1896 р. з Києва в []. — 1 арк.; 2 декабря 1896 р. з Києва в []. — 2 арк.; 7 декабря 1896 р. з Києва в []. — 2 арк.; 10 декабря 1896 р. з Києва в []. — 1 арк.; 30 декабря 1896 р. з Києва в []. — 1 арк.

Клепак А. С. Непечатные письма В. В. Тарновского-младшего к П. А. Кулишу. — Статья.

Аннотация. В статье на материале неопубликованных писем В. В. Тарновского-младшего к П. А. Кулишу предпринята попытка воссоздать широкий спектр взаимоотношений двух общественных деятелей.

Ключевые слова: эпистолярный, В. В. Тарновский-младший, П. А. Кулиш, национально-культурный процесс, Институт рукописей Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, меценат, издательское дело.

Klepak A. Unpublished letters V. Tarnovsky Jr. to P. Kulish. — Article.

Summary. In this paper, based on unpublished correspondence V. Tarnovsky Jr. with P. Kulish an attempt to reproduce a wide range of relations between the two public figures.

Keywords: epistolyary, V. Tarnovsky Jr., P. Kulish, national and cultural process, the Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine, philanthropist, publishing.